

KAZIMIERAS ŽUPERKA

STILIŲ NORMŲ ATSPINDYS METAKALBINIUOSE KOMENTARUOSE

Metakalbiniu komentaru vadinamas kalbos bei jos vienetų arba teksto kalbinės raiškos aptarimas: vertinimas, vartojimo motyvavimas ir kt.¹ Pvz.: *Būti protin-gam neretai reiškia būti priklausomam, paklusniam. (Nauja ir keista žodžio rei-kšmė, bet, deja, vis populiariesnė.)* LM 1984.V.13; *Mūsų mieloji dėstytoja, kuriai visiškai netinka šaltas docentės vardas (todėl ir nesikreipiame taip!), labai panaši į tokį gintarą* N 1975 12 25; *Tas žodis „orumas“ atrodo didis, ypač – kalbant apie lietuvių valstietę* LM 1981.V.16; *Tauta, sukūrusi tokias dainas, vien tik už jas verta nemirtingumo. Tai per daug skambūs žodžiai* MarcD 96.

Metakalbinių komentarų turinys gana įvairus. Iš tos įvairovės buvo išskirti ko-mentarai, teikiantys stilistinę informaciją, t.y. metakalbiniai stiliaus komentarai. Jų rinkta iš grožinių, publicistinių ir mokslinių tekstų² bei iš kalbų susirinkimuose, konferencijose, iš buitinių pokalbių. Tie komentarai rodo, kad mūsų visuomenės kalbinėje sąmonėje egzistuoja daug lietuvių kalbos vartojimo būdų: mokslinis, ju-ridinis, oficialusis, laikraštinis, publicistinis, kasdieninis, liaudiškasis, aukštasis, šiurkštusis, kaimiškasis, senovinis, nūdienis, senimo, jaunimo, vaizdingasis, emo-cingasis, satyrinis, glaustasis, šabloniškasis, žargoninis ir kt. Daugelis išvardytųjų kalbos vartojimo būdų stilistikos moksle turi stiliaus statusą, laikomi funkciniais arba kitokiais stiliais (mokslinis, publicistinis, kasdieninis, aukštasis, vaizdingasis, glaustasis). Kiti kalbėjimo būdai (senimo, jaunimo, žargoninis) stiliais paprastai ne-laikomi, bet yra glaudžiai susiję su stilistine kalbos sistema, su stilių normomis.

Aptariamieji metakalbiniai komentarai teikia dvejopą stilistinę informaciją: viena, rodo, kad kalbėtojas skiria tam tikrą kalbos vartojimo būdą (resp. stilių); antra, tam tikra kalbos priemonė vertinama kaip įprastinė, būdinga tam stiliui, t.y. kaip to stiliaus norma. Vertinami atskiri žodžiai, posakiai, didesnės teksto atkar-pos, kalbėjimo būdas apskritai. Pvz.: *[statymų kalba [kalbant], jis – recidyvis-tas, už įvairias vagystes teistas keletą kartų* T 1980.XI.12; *Jį pakvietė, kaip teisi-*

¹ Žr. Jiříčková J. Metařečový komentář. – Slovo a Slovesnost, 1979, N 2, s. 149–151; Hoffmannova-Jiříčková J. Metajazyk a metařeč a jejich charakter v díle Karla Čapka. – Slovo a Slovesnost, 1979, N 4, s. 295–296.

² Metalingvistinės funkcijos (apie ją žr. Župerka K. Metalingvistinė kalbos akto funkcija įvairiuose stiliuose. – Kn.: Visuomenė ir asmenybės ugdymas/Mokslinės konferencijos tezės. Šiauliai, 1978, p. 117) atžvilgiu iš kitų mokslų išsiskiria kalbotyra: čia metakalbinis visas tekstas, o ne atskiri komentarai. Iš kalbotyros darbų buvo renkami tik savojo teksto kalbinės raiškos komentarai. Kalbininkai, kaip ir kiti kalbos vartotojai, kalbėdami ar rašydami ieško žodžio ir tas paieškas kartais komentuoja.

ninkai sako, įtraukė į nusikaltimą V. K., beje, taip pat nepilnametis T 1978. X.5; Atsiprašau, jei atsakymas nuskambės labai vadovėliškai. Struktūrinis branduolys miesto plane, gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų kompleksas su aptarnavimo centru, pastatytas pagal architektų sumanytą funkcinę-kompozicinę idėją, – taip urbanistai nusako gyvenamąjį rajoną LM 1983.X.15 (iš architekto interviu).

Lingvistinėje stilistikoje stilius paprastai apibrėžiamas kaip tikslinga kalbos priemonių selekcija (atranka) ir kombinacija (kompozicija). Kalbos vartotojų metakalbiniai komentarai daugiausia atspindi ir vertina selekciją, t.y. stilistiškai žymėtą stilių inventorių. Š. Bali (Bally) „Prancūzų kalbos stilistikoje“ rašė: „Reiškiniai, kurie nedomina kalbėtojo, neturi dominti ir stilistikos“³. Dabar šiam teiginiui pritariame tik iš dalies: jis tinka kodavimo stilistikai; dekodavimo stilistikai rūpi ir tai, kas domina adresatą. Š. Bali teiginį galėtume reformuluoti šitaip: stilistikos negali nedominti reiškinių, kurie ¹domina kalbėtoją. Metakalbinio komentaro vartojimas rodo kalbinės raiškos sąmoningumą, pasakymo aktualizavimą. Tie komentarai yra savotiškas kalbos tyrimas, jie akivaizdžiai patvirtina F. de Sosiūro (de Saussure) pastabą, kad kalbinę veiklą daugiau ar mažiau tiria visi⁴.

Pastaraisiais metais metakalbiniai stiliaus komentarai vis dažniau patraukia stilistikos bei teksto lingvistikos tyrinėtojų dėmesį⁵.

Svarbus klausimas – stiliaus komentarų tipologija. Iš komentarų surinkti anksčiau išvardytieji kalbos vartojimo būdai nesudaro vienos klasifikacijos sistemos: jie skiriami įvairiu pagrindu, vieni su kitais susiję tai subordinacijos bei koordinacijos, tai nuošalės, tai perkirtimo santykiais. Komentarų analizė patvirtina šias bendrųjų stilistikos problemų tyrinėtojų išvadas: 1) stilių skaičius nėra baigtinis⁶, 2) klasifikacija vienu pagrindu neleidžia išsamiau aptarti sudėtingo stiliaus reiškinių, reikalingos įvairios stilių klasifikacijos⁷.

Komentarų analizė neperša kokio naujo stilių skirstymo, nepaneigia ir esamų klasifikacijų. Tiesa, negalima sakyti, kad jas akivaizdžiai patvirtina. Mat, viena, komentarų kalbinės raiškos priemonės priskiriamos kuriam nors stiliui, bet stilius čia neiškyla kaip tam tikra sistema. Antra, stilius nurodomas ne kaip kurios nors didesnės sistemos narys, o tik kaip dvinarės stilistinės priešpriešos narys: pasakomi abu priešpriešos nariai arba, dažniau, pasakomas tik vienas, o antrasis numanomas, pvz.: *Oficialiai vadinasi Naujosios muzikos ansambliu, o populiariai ir trumpiau*

³ Балли Ш. Французская стилистика. – М., 1961, с. 79.

⁴ Жг. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М., 1977, с. 45.

⁵ Жг. Винокур Т. Г. О содержании некоторых стилистических понятий. – В кн.: *Стилистические исследования*. М., 1972, с. 84; Вежицка А. Метатекст в тексте. – В кн.: *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1978, вып. 8, с. 417; Черемисин П. Г. Русская стилистика. – М., 1979, ч. 2, с. 38–44; Шварцкопф Б. С. Стратегия и тактика процесса речи в их отношении к стилистической норме. – В кн.: *Языковая норма и функциональные стили*. Программа-приглашение и тезисы докладов республиканского симпозиума. Вильнюс, 1984, с. 50–52.

⁶ Жг. Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики. – Горький, 1975, с. 48.

⁷ Ten pat, p. 42, 56, 166.

– *Nako ansambliu* LM 1984.III.31; *Pasirašęs oficialiai*: „*Iš anksto dėkingas Braziulis*“ (iš pokalbio autobuse).

Remiantis iš komentarų surinktais kalbos vartojimo būdų pavadinimais bei sąvokomis, galima sakyti, kad čia atsispindi keleriopi stiliaus reiškiniai: 1) vadinamieji funkciniai stiliai; 2) bendrėsios stiliaus kultūros kategorijos ir 3) kitokios stilistinės bei su stiliumi susijusios priešpriešos: vadinamoji vertikalioji stilių klasifikacija (aukštasis – žemasis), amžiaus (senimo – jaunimo), istorinė (*senoviškai* – *naujoviškai kalbant*), teritorinė (*kaimiškai* – *miestiškai kalbant*), bendrinės kalbos ir kitų kalbos atmainų priešprieša (pvz.: *kaip dzūkai vadina*, *žargoniškai kalbant*).

1. Metakalbiniuose komentaruose gerai atsispindi 4 funkcinų stilių – mokslinio, administracinio, publicistinio ir buitinio – išraiškos priemonės.

a) Mokslinio stiliaus priemonių nuorodomis eina šie komentarai: *moksliškai tariant*, *moksliškai pasakysiu*, *nuskambės vadovėliškai*, *kaip pasakytų scholastai*. Čia priskirtinos ir įvairių protinio darbo sričių kalbos nuorodos: *tariant selekcininkų kalba*, *vartojant filosofų (ekonomistų ...) terminą*.

b) Administracinio (oficialiojo, juridinio, įstatymų) stiliaus nuorodos: *oficialiai kalbant*, *oficialiai vadina*, *įstatymų kalba tariant*, *kalbant juridine kalba*, *juristai pavadintų*, *teismine kalba šnekant*, *kaip teisininkai sako*.

c) Publicistinio (laikraštinio) stiliaus nuorodos: *publicistiškai kalbant*, *plakatiškai pavadinta*, *kaip sakoma laikraščiuose*, *kaip rašo žurnalistai*, *spaudoje vadinama*.

d) Buitinio (kasdieninio) stiliaus nuorodos: *kasdieniškiau kalbant*, *išvertus į kasdieninę kalbą*, *paprastai sakant*, *paprastas žodis*. Dažniausiai šį stilių nurodo ir komentarai *kaip liaudis sako*, *liaudiškai tariant*, *kaip žmonės sako*, *kaip žmonių sakoma*, *anot žmonių*, *kaip svietas sako*. Buitinio stiliaus nuorodoms galima skirti daugelį žemojo (šiurkščiojo) stiliaus komentarų: *kaip prasčiokai sako*, *stačiai (šiurkščiai; dažnas nelabai teiktinas grubiai) sakant*, *nešvelniai tariant*, *negražus žodis*. To stiliaus signalai būna ir *atsiprašant*, *dovanokit už tokį pasakymą*.

e) Meninis stilius neturi savų specialių kalbos priemonių, išskyrus negausius (lietuvių kalboje) poetizmus, o metakalbiniuose komentaruose, kaip sakyta, atkreipiamos akys į būdingąsias kurio nors stiliaus priemones, taigi šiuo atveju nėra tipinių metakalbinių komentarų. Gana dažnas komentaras *vaizdingai (vaizdžiai) kalbant* signalizuoja kalbėjimo vaizdingumą kaip bendrosios stiliaus kultūros ypatybę (t.y. santykinį vaizdingumą palyginti su visa konteksto raiška), o ne kaip būdingą meninio stiliaus ypatybę. Kalbinės raiškos poetiškumą gali rodyti komentarai *kaip sako poetas (poetai)*, *poeto žodžiais tariant*, *kaip dainoj sakoma*, atitinkami individualūs komentarai, pvz., *kaip žadėjo dainos* MarcSA 191.

2. Į stiliaus kultūros sąvoką įeina bendresnėsios (tikslumas, aiškumas, glaustumas) ir specifiskesnės (vaizdingumas, gyvumas ir kt.) stilistinės ypatybės. Metakalbiniuose komentaruose ypač dažnai atsispindi pasakymo tikslinimas bei glaudinimas: *tiksliau (geriau, tikriau) sakant*; *glauštai kalbant*, *trumpai tariant*, *trumpai drūtai*, (*tariant vienu*) *žodžiu*.

Rengiant šį straipsnį buvo išrinkti metakalbiniai komentarai iš J. Balčikonio „Rinktinių raštų“ dvitomio (autorius savojo teksto komentarai) ir iš jo verstų

H. K. Anderseno „Pasakų“. Rastos 4 tikslinio nuorodos: *geriau sakant* (3 k.), *tikriau sakant* (1); 14 – glaustumo nuorodų: *trumpai sakant* (7), *trumpiau sakant* (1), *žodžiu sakant* (1), *vienu žodžiu* (1), *žodžiu* (4).

3. Iš likusių neaptartų metakalbinių stiliaus komentarų dar minėtini bent šie:

a) Atspindintys aukštojo ir žemojo stiliaus priešpriešą. Aukštąjį stilių rodo: *skambiai pasakyta, skambus žodis, šviesus žodis, skamba iškilmingai, gražiais žodžiais kalbant, kaip sakoma valstybiniame himne*. Vienas aukštesniojo stiliaus komentaras (*tas vardas mums per gudrus*) rastas H. K. Anderseno „Pasakose“: – *Romėnai ir graikai ją vadino Driada, – tarė seniukas. – Bet tas vardas mums per gudrus, ir Naujasodėj ją praminė „šeimedžio močiutė“* BalčAP 112.

Žemąjį stilių nurodo komentarai, jau minėti kalbant apie buitinių stilių.

b) Dalis žemojo stiliaus nuorodų įeina dar į vieną – emocinę – teigiamos ir neigiamos konotacijos opoziciją, plg. *švelniai vadina, vadina maloniu (meiliu) vardu, gražiai pavadino ir nešvelniai tariant, šurkščiai sakant*.

c) Ryški istorinė (chronologinė) – senoviško ir naujoviško – kalbėjimo priešprieša: *kalba senoviškai, senoviškai pasakytum, senoviškai tariant, senoviškas posakis, kaip sakydavo tada, kaip anksčiau žmonės sakydavo – kaip dabar įprasta (mėgstama, madinga) sakyti, kaip dabar vadina, dabartiniais terminais šnekant, nūdieniškai sakant, naujaip tariant, moderniškai kalbant*.

d) Amžiaus (kartų) kalbos priešprieša: *sako seni žmonės, vyresni žmonės vadina – kaip dabar jaunieji sako, anot jaunųjų, kaip pasakytų mūsų jaunimas*. Čia pridera ir vaikų kalbos komentarai: *vaikai vadina, darželinukai vadina* (priešprieša – *suaugusieji sako*). Iš dalies susipina senoviškas ir senimo kalbėjimo būdas, pvz.: *kaip mūsų tėvai sakyti liubėjo*.

e) Teritorinė – kaimo ir miesto – kalbos priešprieša. Komentarai: *kaimiškas stilius, kaimo žmogaus žodžiais tariant – miesto kalba*. Kaimiško kalbėjimo komentarai kartais kryžiuojasi su senoviško kalbėjimo komentarais: *kaip mūsų kaime sakydavo, kaip būdavo sakoma kaime*.

f) Bendrinei kalbai ypač dažnai priešinama žargoninė kalba: *žargoniškai sakoma, pasakė koridoriaus žargonu, filmuotojų žargonu šnekant, kalinių žargonu tariant, melioratorių žargonu vadina, vilniečių žargonu reiškė*.

Metakalbinių stiliaus komentarai ne tik eksplicitiškai atspindi realią stiliaus normą; jais kalbos vartotojai, visuomenė pretenduoja ir į tos normos kodifikavimo teisę. Atrodo, kad tarp realios stilistinės vartosenos ir stilių normų kodifikacijos yra mažesnis atstumas negu tarp kitų kalbos normų ir jų kodifikacijos. Sakysim, knygiška (arba „šnekiška“) yra tai, ką visa lietuviškai kalbanti visuomenė ar bent didžioji jos dalis suvokia kaip knygiška (ar „šnekiška“), o kalbos klaida vis tiek yra kalbos klaida, nors ją daro ir didžioji visuomenės dalis. Mat stilių normos yra vidinės kalbos normos, jų pažeidimas negriauna kalbos sistemos; jų kitimas, tam tikra stilių difuzija tą sistemą tik kitaip diferencijuoja.

Stilistikai gali būti labai vertingas išsamesnis metakalbinių stiliaus komentarų tyrimas (šiam straipsnyje remtasi tik 700 pavyzdžių). Pasakymai su tais komentarais gali duoti įdomių duomenų kalbos priemonių konkurencijai suprasti, nes nemaža komentarų (*kitaip sakant, moksliškai sakant* ir pan.) yra ne kas kita kaip konkurencijos demonstracija.

- BalčAP — Andersenis H. K. Pasakas/Vertė J. Balčikonis. — V., 1966.
 LM — Literatūra ir menas.
 MarcD — Marcinkevičius Just. Dienoraštis be datų. — V., 1981.
 MarcSA — Marcinkevičius Just. Sena abėcėlė. — V., 1969.
 N — Nemunas.
 T — Tiesa.

ОТРАЖЕНИЕ СТИЛЕВЫХ НОРМ В МЕТАРЕЧЕВЫХ КОММЕНТАРИЯХ

Резюме

В метаречевых (и метаязыковых) комментариях художественных, публицистических, научных текстов и речевых актов литовского языка отражаются разные стилевые и стилистические явления: 1) нормы функциональных стилей, 2) общие категории стилевой культуры речи (точность, ясность, краткость, образность и др.), 3) иные стилистические или со стилем связанные оппозиции: так называемые вертикальная классификация стилей / высокий — низкий/, возрастная (речь пожилых людей — новомодная речь), историческая (старинная — новомодная речь), территориальная (деревенская — городская речь) и др. оппозиции. Комментарии отражают не только реальную стилевую норму, но и попытки носителей языка кодифицировать эту норму. Обстоятельное исследование метаречевых комментариев стиля может послужить более глубокому пониманию современных стилевых норм, дифференциации стилистической системы языка, конкуренции языковых средств и других стилистических явлений.